

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Κ. ΚΟΦΦΑΣ

Η ΔΙΠΛΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Η «παιδαγωγική» είναι μια πολύ γνωστή ελληνική λέξη στο καθημερινό πλούσιο λεξιλόγιό μας. Αν δηλαδή λάβουμε υπόψη μας τη συχνή καθημερινή χρήση της, διαπιστώνουμε πολύ εύκολα, κατά την έκφραση του HANS MICHAEL ELZER, ότι η «παιδαγωγική» είναι πια στην εποχή μας μια «λέξη της μόδας» («Modewort»)¹. Η «παιδαγωγική», αν και είναι η πιο ιδιόρρυθμη και με πολλές απαιτήσεις επιστήμη που έχει ως αντικείμενο έρευνας με «θεωρία» και «πράξη» την ορθή «αγωγή» και την αληθινή «μόρφωση» του παιδιού και γενικότερα του αναπτυσσόμενου ανθρώπου, εντούτοις όλοι μας μιλούμε για παιδαγωγικά θέματα σαν καλοί γνώστες της «παιδαγωγικής».

Συνήθως ο καθένας μας μιλάει για καλή ή κακή «αγωγή» παιδιών, για καλά ή προβληματικά «σχολεία», για «δασκάλους» ή «εκπαιδευτικούς», για έλλειψη αυθεντίας στην αγωγή, για ελλιπή «μόρφωση» των συγχρόνων μας, καθώς και για «κρίση της παιδείας στην εποχή μας» («Bildungskrise der Gegenwart»)². Οι όροι «παιδί» και «μάθηση», «παιδαγωγός» και «παιδαγωγία», «αγωγή» και «μόρφωση», «παιδεία» και «εκπαίδευση», «δάσκαλος» και «εκπαιδευτικός», «σχολείο» και «σχολή» είναι λέξεις που, αν και η κάθε μια έχει τη δική της έννοια, εντούτοις όλες γενικά έχουν στενότερη σχέση με την έννοια της «παιδαγωγικής». Είναι λέξεις που αποτελούν βασικούς όρους για πολλά καυτά προβλήματα της εποχής μας, τα οποία πολύ συχνά μας απασχολούν σοβαρά. Στη θεωρητική έρευνα και στην προσπάθεια για να ρυθμιστούν αυτά τα βασικά προβλήματα της «παιδαγωγικής» παρατηρεί κανείς πολικές τάσεις, αντιθέσεις ή διμορφίες, διπλές έννοιες, οι οποίες ναι μεν δυσκολεύουν τη σκέψη μας, αλλά καθιστούν όμως την έννοια της παιδαγωγικής ένα δυναμικό γεγονός του αναπτυσσόμενου ανθρώπου.

Υπάρχουν διάφορες περιοχές, στις οποίες διαπιστώνουμε τον πολύμορφο και πολύπλοκο χαρακτήρα της παιδαγωγικής έννοιας. Διαπιστώνουμε συχνά το διπλό σκοπό, ή τη διπλή έννοια της παιδαγωγικής. Και όμως από αυτή τη «διπλή παιδαγωγική» («doppelte Pädagogik»)³ ολοκληρώνεται και δικαιώνεται η ενότητα του παιδαγωγικού φαινομένου.

Και πρώτα, πρώτα η διπλή έννοια της παιδαγωγικής εμφανίζεται στους όρους «θεωρία» και «πράξη». Η «παιδαγωγική» ενδιαφέρεται τόσο για τη «θεωρία», όσο και για την «πράξη», γιατί σαν επιστήμη είναι και αυτή «θεωρητική» και «πρακτική», όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις άλλες επιστήμες. Η διαίρεση αυτή της παιδαγωγικής γίνεται με βάση τη μεθοδολογία της, με την οποία αντιμετωπίζει τα προβλήματα της αγωγής. Η «παιδαγωγική», σύμφωνα μ' αυτά, έχει να κάνει καταρχήν με μια πράξη, μ' ένα γίνεσθαι, με μια πορεία, με μια συγκεκριμένη εφαρμογή. Αυτή την παιδαγωγική πράξη πρέπει ο παιδαγωγός πρώτα να τη διαβλέψει, να τη διευθετήσει, να τη θεμελιώσει θεωρητικά με επιστημονικές μεθόδους και να την προσανατολίσει με σκοπούς και ιδεώδη. Γι' αυτό δεν αναζητεί μόνο μια θεωρητική γνώση για την παιδαγωγική πράξη, αλλά επιδιώκει ταυτόχρονα και μια συγκεκριμένη εφαρμογή πάνω στην πράξη, επιδιώκει ευρύτερα μια πρακτική προετοιμασία για την εξάσκηση ενός επαγγέλματος. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι μεταξύ «θεωρητικής» και «πρακτικής» παιδαγωγικής, μεταξύ «θεωρίας» και «πράξης», υφίσταται μια πολιτική σχέση. Η σχέση αυτή μας δείχνει ότι η παιδαγωγική ως «θεωρητική» επιστήμη και η παιδαγωγική ως «πρακτική» επιστήμη είναι δύο όψεις του ίδιου παιδαγωγικού φαινομένου, οι οποίες βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση, γιατί αλληλοεξαρτιούνται και αλληλοεπηρεάζονται. Η θεωρητική διαφώτιση, η επιστημονική διείσδυση στο φαινόμενο της αγωγής, είναι τόσο αναγκαία, όσο και η πρακτική εμπειρία, την οποία πρέπει ν' αποκτήσει κάθε παιδαγωγός στην παιδαγωγική πραγματικότητα, στο χώρο της αγωγής και ιδιαίτερα του σχολείου. Γνωρίζουμε ότι «θεωρία» και «πράξη» βρίσκονται σε αγεφύρωτη αντίθεση, όταν δεν προάγονται σύγχρονα, αμοιβαία και ενιαία. Τόσο για τον θεωρητικό, όσο και για τον πρακτικό άνθρωπο η ενότητα «θεωρίας» και «πράξης» είναι αναγκαία για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της παιδαγωγικής. Έτσι μόνο δικαιώνεται και πετυχαίνεται ο σκοπός της αγωγής και μόρφωσης.

Η παιδαγωγική «έννοια» (Begriff), η οποία συλλαμβάνεται με τη σκέψη και τη σπουδή, και η παιδαγωγική «εποπτεία» (Anschauung), η οποία σχηματίζεται με τις παιδαγωγικές δυνάμεις στη σχολική πραγματικότητα, στον πραγματικό χώρο της αγωγής και μόρφωσης, είναι παράγοντες που πρέπει αναγκαία να συμπορεύονται, γιατί έτσι μόνο ολοκληρώνεται στο σύνολό του το παιδαγωγικό φαινόμενο. Εκείνο που είπε ο Κάντιος ως φιλόσοφος για την ανθρώπινη διάνοια και λογική, ότι δηλαδή η έννοια δίχως την εποπτεία είναι άδεια και η εποπτεία δίχως την έννοια είναι τυφλή, τούτο έχει εφαρμογή πολύ περισσότερο στην παιδαγωγική. Δηλαδή με μια καθαρή παιδαγωγική θεωρία, που τη μελετά κανείς σε βιβλία, ή τη

σπουδάζει μόνο θεωρητικά σ' ανώτερες ή ανώτατες σχολές, δεν προσφέρεται ουσιαστική γνώση για το κύριο αντικείμενο της αγωγής· δεν σχηματίζεται προσωπική εποπτεία, δεν διαμορφώνεται καμμία παιδαγωγική συνείδηση, και για να θυμηθούμε τον Πλάτωνα, δεν γεννιέται έτσι κανείς παιδαγωγικός έρως, αν όλες οι παιδευτικές διαδικασίες δεν λαμβάνουν χώρα θεωρητικά και πρακτικά-εποπτικά στο χώρο της θεωρίας και πράξης, στο χώρο της πείρας και κατεξοχήν στο χώρο του σχολείου¹.

Το ότι «θεωρία» και «πράξη» πρέπει αναγκαία να συμπορεύονται στην παιδαγωγική ενέργεια, γίνεται αισθητό και από άλλες επιστήμες, π.χ. την Ιατρική, τη Θεολογία, τη Νομική, οι οποίες εκφράζουν και αυτές ως επιστήμες όχι μόνο τη «θεωρία», αλλά και την «πράξη» της θεραπείας η πρώτη, της πίστης η δεύτερη και της νομοθεσίας η τρίτη. Διότι ο γιατρός δεν κατέχει μόνο τις «θεωρίες» ως θεωρητικός της Ιατρικής, αλλά είναι συγχρόνως και εκείνος που με «πράξεις» θεραπεύει αρρώστους. Ο Θεολόγος δεν είναι μόνο ο θεωρητικός της Θεολογίας και της πίστης, αλλά και ο πρακτικός πνευματικός άνθρωπος που με τη ζωή του και τα έργα του εφαρμόζει όσα πιστεύει, ή ερμηνεύει και ενισχύει την πίστη των ανθρώπων. Ο νομικός δεν είναι μόνο ο Θεωρητικός, ή ακαδημαϊκός της νομικής επιστήμης, αλλά και ο νομικός στην «πράξη», στο επάγγελμα, όπου προσφέρει υπηρεσία, ως δικηγόρος, ως δικαστικός στα δικαστήρια, ως συμβολαιογράφος στα συμβολαιογραφεία, καθώς και ως διοικητικός υπάλληλος, ή νομικός σύμβουλος, στη διοίκηση των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών, όπου γενικά εφαρμόζεται και ισχύει το δίκαιο και ο νόμος.

Το πρόβλημα λοιπόν που αντιμετωπίζει ο παιδαγωγός σ' αυτή τη διμορφία, τη διπλή έννοια της παιδαγωγικής, είναι πρόβλημα ένωσης της «θεωρίας» και της «πράξης». Η «θεωρία» όμως για παιδαγωγικά θέματα πρέπει πάντοτε ν' αναφέρεται ευρύτερα σε πορίσματα της φιλοσοφίας και ψυχολογίας.

Προκειμένου λοιπόν, σύμφωνα μ' αυτά, η παιδαγωγική ν' αντιμετωπίσει με επιτυχία τα προβλήματά της πάνω στην «πράξη», χρειάζεται ως θεωρητική προκατάρτιση τη βοήθεια των δύο παραπάνω επιστημών, δηλαδή της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας. Και πρώτα, πρώτα η παιδαγωγική συνδέεται πολύ στενά με τη φιλοσοφία. Παιδαγωγική και φιλοσοφία έχουν να κάμουν και οι δύο με αρχές, μεθόδους και πρότυπα, από τα οποία εξαρτάται η φυσική, η ψυχική και η πνευματική ύπαρξη του ανθρώπου². Η φιλοσοφία δεν έχει να κάμει μόνο με αρχές (αξιώματα) του ανθρώπινου πνεύματος και δεν παρουσιάζεται μόνο ως καθαρή θεωρία, ως «θεωρία» χάριν της «θεωρίας», αλλά έχει να κάμει και με αρχές της πράξης. Η φιλοσοφία βοηθάει την παιδαγωγική κυρίως στη διατύπωση του σκοπού της

αγωγής. Προκειμένου δηλαδή να διαμορφώσουμε μια παιδαγωγική θεωρία για την αγωγή του ανθρώπου και τα μέσα προς επίτευξή της, πρέπει να στηριχτούμε όχι μόνο σε πορίσματα επιστημονικών ερευνών, αλλά και σε φιλοσοφικές θεωρίες για την αληθινή φύση του ανθρώπου, την ύπαρξή του και τον προσορισμό του. Και επειδή η φιλοσοφία ερευνά και ερμηνεύει τα θέματα του κόσμου και της ζωής του ανθρώπου, αναζητώντας το βαθύτερο νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης και καθορίζοντας τον ύψιστο προσορισμό του ανθρώπου, βοηθάει με τον τρόπο αυτό και θεμελιώνει επιστημονικά την παιδαγωγική σε πολλά σημεία και μάλιστα στο σπουδαιότερο αλλά και δυσχερέστατο πρόβλημα του καθορισμού των σκοπών της αγωγής, του καθορισμού των μορφωτικών και ηθικών ιδεωδών, σύμφωνα με τα οποία πρέπει να παιδαγωγείται και να μορφώνεται ο άνθρωπος. Πολλές δηλαδή παιδαγωγικές θεωρίες προέρχονται από φιλοσοφικούς στοχασμούς και αποτελούν τον κύριο κορμό των παιδαγωγικών σκέψεων και γνώσεων.

Μπορούμε, κατά συνέπεια, να πούμε ότι η παιδαγωγική έχει ως έργο της την εφαρμογή των περί του ανθρώπου φιλοσοφικών θεωριών και αντιλήψεων στην περιοχή της «αγωγής» και «μόρφωσης». Κατά δε τον J. Dewey, η παιδαγωγική γενικά είναι το εργαστήριο στο οποίο κρίνονται και δοκιμάζονται φιλοσοφικές κατευθύνσεις (βλέπε J. Dewey, *Democracy and education*. New York: Macmillan 1916, p. 384). Στη φιλοσοφία λοιπόν κρύβεται κάτι, που είναι άμεσα ζωντανό και σημαίνει το άμεσα πρακτικό. Η φιλοσοφία είναι απ' αρχής ένας αγώνας για να μπορεί κανείς να είναι άνθρωπος⁶. Στη φιλοσοφία και μάλιστα στην πρακτική φιλοσοφία, ή φιλοσοφική Ηθική, βρίσκεται ως δυναμικός πυρήνας κάτι το παιδαγωγικό. Και αντίστροφα μπορούμε να πούμε ότι η παιδαγωγική, όπως γενικά και όλες οι επιστήμες, έχει και αυτή τη δική της φιλοσοφία, το δικό της φιλοσοφικό βάθος. Ο φιλόσοφος είναι ουσιαστικά ένας παιδαγωγός, και κάθε παιδαγωγός πρέπει να είναι ένας φιλόσοφος, γι' αυτό ακριβώς η παιδαγωγική έχει ανάγκη από τη φιλοσοφία. Οι πρώτοι μεγάλοι Έλληνες φιλόσοφοι: ο Σωκράτης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, με τη φιλοσοφία τους, τη διδασκαλία τους και τα συγγράμματά τους ήταν στην ουσία όχι μόνο φιλόσοφοι, αλλά παιδαγωγοί και μορφωτές. Δίδασκαν και έγραφαν για την αγωγή και μόρφωση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος ήταν το κατεξοχήν πρόβλημα της φιλοσοφίας τους. Το ότι η φιλοσοφία των Ελλήνων γενικά είναι κα' ουσίαν «παιδεία», δηλαδή «αγωγή» και «μόρφωση» και όχι μόνο «θεωρία» της «παιδείας» («Bildungslehre»), τούτο προσπαθεί ν' αποδείξει ο Werner Jaeger στο τρίτομο βασικό του έργο, στον οποίο δίνει τον τίτλο «Παιδεία», όπου ο όρος «παιδεία» σημαίνει την ορθή «αγωγή» (Erziehung), τον πνευματικό «πολιτισμό» (Kultur), καθώς και το αποτέλεσμα της

επίδρασης τούτων που είναι η πνευματική καλλιέργεια, δηλαδή η αληθινή «μόρφωση» (Bildung) του ανθρώπου⁷.

Η ψυχολογία επίσης βοηθάει και αυτή την παιδαγωγική στη γνώση του υποκειμένου της αγωγής, δηλαδή στη γνώση του μαθητή, του παιδιού, και στον καθορισμό της πορείας του μαθήματος και των παιδαγωγικών μέσων προς επίτευξη του σκοπού της αγωγής. Η ψυχολογία, και μάλιστα η παιδαγωγική ψυχολογία, προσφέρει στην Παιδαγωγική πολύτιμες γνώσεις που έχουν σχέση με τη λειτουργία της ψυχής του παιδιού, με τους μηχανισμούς της εξέλιξης αυτού από ψυχική, διανοητική και ηθική άποψη, με τους νόμους της μάθησης, καθώς και με την ψυχολογική θεμελίωση της εκλογής των μορφωτικών αγαθών.

Προτού όμως προχωρήσουμε στην παραπέρα εξέταση της παιδαγωγικής, θεωρούμε σκόπιμο να διευκρινήσουμε τους όρους «αγωγή» και «μόρφωση». Οι όροι αυτοί αποτελούν μια άλλη ακόμη διμορφία, όπου φαίνεται και πάλι η διπλή έννοια της παιδαγωγικής. Εάν ξεκινήσουμε από την ετυμολογία της λέξης «παιδαγωγική», παρατηρούμε ότι αυτή πρωταρχικά και ριζικά έχει σχέση με τη λέξη «αγωγή» και όχι με τη λέξη «μόρφωση». Με την «αγωγή» ο άνθρωπος «άγει», «οδηγεί», «κατευθύνει» κάποιον προς κάποιο επιθυμητό τέρμα, προς κάποιο σκοπό. Η έννοια της «αγωγής» δηλαδή περικλείει την έννοια μιας «πορείας», μιας πράξης, ενός εθισμού, μιας ενέργειας, από την οποία παράγεται κάποιο έργο ή προέρχεται κάποιο αποτέλεσμα. Η «αγωγή» είναι μια υποβοήθηση για σωματική και ψυχοπνευματική εξέλιξη του νέου ανθρώπου. Η «αγωγή» είναι μια παιδευτική διαδικασία που προηγείται χρονικά και έχει ως αποτέλεσμα, ως τελική φάση και μορφή τη «μόρφωση» του ανθρώπου, την οποία και υπηρετεί. Η αγωγή θέλει να επιτύχει διαμόρφωση του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Θέλει να επιτύχει ελευθερία, ήθος, πνευματική ενηλικίωση και ωριμότητα, ανάπτυξη της διάνοιας και του συναισθήματος, ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητας του ανώριμου ανθρώπου.

Η φύση της «αγωγής» είναι κοινωνική. Η «αγωγή» είναι κοινωνική σχέση, κοινωνικό φαινόμενο, γιατί μπορεί να συμβεί μόνο με την επικοινωνία δύο, ή περισσότερων προσώπων, και έχει ως επιδίωξή της την εξυπηρέτηση της κοινωνίας. Και η συστηματική «αγωγή» λαμβάνει χώρα μεταξύ του παιδαγωγού και του τροφίμου, όπου ο πρώτος ασκεί επίδραση στο δεύτερο, γίνεται δηλαδή ο παιδαγωγός πρόξενος μεταβολών στην ψυχοπνευματική υπόσταση του τροφίμου, εξαιτίας ακριβώς αυτής της κοινωνικής τους ζωής. Ο παιδαγωγός πρέπει οπωσδήποτε ν' ασκήσει σκόπιμη, συστηματική και προσχεδιασμένη επίδραση στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του τροφίμου⁸, και να τον οδηγήσει άμεσα ή έμμεσα προς πλήρη

αυτού ανάπτυξη, σωματική και ψυχική. Η αγωγή προέρχεται άμεσα από τη ζωή και είναι προορισμένη για τη ζωή. Προς τη ζωή θέλει ο παιδαγωγός να οδηγήσει, να προπαρασκευάσει τον τρόφιμο, γι' αυτό η αγωγή γίνεται ζωή και όχι μόνο προετοιμασία για τη ζωή⁹. Γενικά η αγωγή έχει μια πλατειά και άμεση παρουσία στην προσωπική και δημόσια ζωή μας. Η αγωγή είναι μια πραγματικότητα που αναφέρεται στη συγκεκριμένη ύπαρξη του ανθρώπου και αποτελεί το μέσον για πνευματική ωρίμανση και καλλιέργεια, για «μόρφωση».

«Μόρφωση» όμως είναι κάτι διαφορετικό. Ο Wilhelm von Humboldt θέλοντας να διατυπώσει σύντομα και περιεκτικότερα τη μεγάλη σημασία της «μόρφωσης» λέγει σχετικά: «θα μπορούσα να παραιτηθώ απ' όλα στη ζωή... εκτός μόνο από το να είμαι ένας μορφωμένος άνθρωπος»¹⁰. Η «μόρφωση» είναι κάτι, το οποίο πρωταρχικά δεν έχει σχέση άμεση, παρά μόνο έμμεση με τους όρους: «παιδαγωγική» και «παιδαγωγία»¹¹. Η «μόρφωση» είναι η αντανάκλαση του έργου της «αγωγής» και του «παιδαγωγού». Η «μόρφωση» αποτελεί την τελευταία οάση της «αγωγής», της παιδαγωγικής διαδικασίας· αποτελεί την ψυχική και νοητική καλλιέργεια του ανθρώπου. Με τη λέξη «μόρφωση» εννοούμε τη «διαμόρφωση», την εσωτερική και καθορισμένη «μορφή», δηλαδή τον «τύπο», που έχει λάβει η ψυχή, το πνεύμα, η συμπεριφορά, ο εσωτερικός άνθρωπος, είτε από τη σκόπιμη επίδραση της αγωγής και του παιδαγωγού, είτε από την επίδραση του κοινωνικοπολιτιστικού περιβάλλοντος, είτε από την αυτοαγωγή. Η «μόρφωση» αντίθετα προς την «αγωγή» δεν είναι κοινωνικό γεγονός, αλλά ατομικό. Είναι κάτι, που η ίδια η συνείδηση, το πνεύμα του ανθρώπου, πραγματοποιεί για τον ίδιο τον εαυτό του. Είναι η ενσυνείδητη πρόσκτηση αντικειμενικών και απόλυτων αξιών.

Η μόρφωση ναι μεν επιτελείται και αυτή κατεξοχήν στο χώρο του σχολείου και διευθετείται από το δάσκαλο και το μορφωτικό υλικό, αλλά πρόκειται όμως για μια γνώση, η οποία με το κύρος και την αυθεντία του Αληθινού, του Ωραίου, του Αγαθού και του Αγίου μεταβάλλεται και διαμορφώνεται με τον καιρό σ' εκείνο που η ίδια η συνείδηση του ανθρώπου μπορεί να το κάμει βίωμά της, να το κάμει «μόρφωση». Η «μόρφωση» είναι γεγονός, το οποίο προέρχεται από το χώρο του πνεύματος, είναι μια μετατροπή του αντικειμενικού πνεύματος σε υποκειμενικό¹². Η «μόρφωση» είναι η κατάσταση και η βίωση της αρετής μέσα στον άνθρωπο. Είναι η τελειότητα του ανθρώπου. «Μορφωμένος» είναι ο άνθρωπος που είναι ελεύθερος από τα πάθη του και δεν αδιαφορεί ποτέ για τα προβλήματα του συνανθρώπου του.

Η διπλή έννοια της παιδαγωγικής παρουσιάζεται και σ' ένα άλλο

ακόμη επίπεδο. Οι δύο αυτές λέξεις που εξετάσαμε, η «αγωγή» και η «μόρφωση», γλωσσικά έχουν κάθε φορά και οι δύο διπλή σημασία, διπλή παιδαγωγική έννοια. Τούτο γίνεται σαφές από τα εξής παραδείγματα: Όταν λέγουμε π.χ. για κάποιο κτίριο ότι είναι ένα «ίδρυμα αγωγής», χρησιμοποιούμε τη λέξη «αγωγή» με την έννοια μιας «πορείας», («Vorgang») δηλαδή μιας ανάπτυξης. Στην περίπτωση αυτή η λέξη «αγωγή» σημαίνει την «εκπαίδευση» με τις ποικίλες παιδαγωγικές διαδικασίες, με τις επιστημονικές μεθόδους και τα παιδαγωγικά μέσα διδασκαλίας. Γιατί τούτο το «ίδρυμα», τούτο το «κτίριο» είναι προορισμένο ακριβώς για το σκοπό αυτό, δηλαδή να εκπαιδεύονται, να παιδαγωγούνται, να διδάσκονται, να μορφώνονται παιδιά και έφηβοι.

Λέγουμε όμως για κάποιο πρόσωπο, ότι αυτός είναι «ένας άνθρωπος με αγωγή». Στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιούμε τη λέξη «αγωγή» όχι πια ως πορεία, ως εξέλιξη, ως εκπαίδευση, ως παιδαγωγία ή διδασκαλία, αλλά ως μια «κατάσταση» («Zustand») του πνεύματος, ως κάτι το αποκρυσταλλωμένο και τελικό στον άνθρωπο μόνο ως τη στιγμή αυτή που είναι αυτός τώρα. Τούτο σημαίνει μ' άλλα λόγια ότι ο άνθρωπος αυτός με την εκπαίδευση, την παιδαγωγία, τη διδασκαλία, την άσκηση και γενικά με όλη την παιδευτική προσπάθεια έχει επιτύχει την «κατάσταση» της αγωγής, το βίωμα της αγωγής, την τελική μορφή της ψυχικής και κοινωνικής ωριμότητας μέχρι τη στιγμή αυτή που μιλούμε γι' αυτόν τον άνθρωπο.

Καθ' όμοιο ακριβώς τρόπο υπάρχει μια διπλή παιδαγωγική έννοια και στη λέξη «μόρφωση». Λέγουμε λόγου χάρι: «το σχολείο είναι ένα ίδρυμα μόρφωσης». Στην περίπτωση αυτή εννοούμε τη «μόρφωση» ως πορεία, ως κάποια εξελικτική διαδικασία, γιατί το σχολείο έχει ως προορισμό και σκοπό κάποια παιδευτική διαδικασία για να επιτύχει τη μόρφωση των παιδιών και των εφήβων. Η διαδικασία αυτή για τη μόρφωση των παιδιών θα λάβει χώρα σ' αυτό το ίδρυμα μεθοδικά και εξελικτικά στο μέλλον. Λέγουμε όμως για κάποιον άνθρωπο ότι είναι «ένας άνθρωπος με μόρφωση». Τότε εννοούμε τη λέξη «μόρφωση» ως μια «κατάσταση», ως ένα βίωμα, ως την τελική μορφή που έλαβε στο παρελθόν εξελικτικά το πνεύμα του ανθρώπου μέχρι τη στιγμή αυτή που είναι τώρα¹³, και λέγουμε «τώρα», γιατί στον άνθρωπο δεν σταματάει ποτέ η «μόρφωσή» του ως «τελική μορφή» της ψυχής του, του πνεύματός του.

Η «μόρφωση» δεν είναι για πολύ καιρό στατική και ούτε τετελεσμένη και ολοκληρωμένη, αλλά φανερώνεται πάντοτε κατά πεπερασμένο τρόπο και διαρκώς μεταβάλλεται και διαφοροποιείται από τις ποικίλες και συνεχείς επιδράσεις της αγωγής. Ο άνθρωπος ως πνεύμα, ως ψυχή, με την αγωγή αποκτά εμπειρίες (γνώσεις, δεξιότητες, ικανότητες) και με την επίδραση

τούτων μεταβάλλεται λίγο ή πολύ, δηλαδή αναπτύσσεται πνευματικά και παίρνει διαρκώς νέα πνευματική «μορφή», νέα «μόρφωση», γιατί ο άνθρωπος διδάσκεται, μαθαίνει και «μορφώνεται» σ' όλη του τη ζωή, από τη γέννησή του μέχρι και την τελευταία του πνοή, προσαρμοζόμενος πάντοτε στους διαρκώς μεταβαλλόμενους ορους του κοινωνικοπολιτιστικού περιβάλλοντος. Ακριβώς αυτό εννοεί και ο Σόλωνας λέγοντας «γηράσκειν δ' αεί πολλά διδασκόμενος» (Πλουτ. Σόλ. 2). Στην περίπτωση αυτή η «αγωγή» και η «μόρφωση» είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με τη ζωή μας, δηλαδή ολόκληρη η ζωή μας στο βάθος είναι διαρκής «αγωγή» και «μόρφωση».

Οι δύο λέξεις «πορεία» και «κατάσταση» της «αγωγής» και «μόρφωσης» είναι κάτι περισσότερο από μόνο γλωσσικές απόψεις και τρόπους της παιδαγωγικής σκέψης. «Πορεία» ή «εξέλιξη», «κατάσταση» ή «βίωμα» στην παιδαγωγική είναι αρχές της παιδαγωγικής σκέψης και της παιδαγωγικής συστηματικής. Ο Georg Kerschensteiner έχει διαιρέσει το παιδαγωγικό του σύγγραμμα «θεωρία της μόρφωσης» (Theorie der Bildung) σε δύο κύρια μέρη, δηλαδή στο μέρος «μόρφωση ως κατάσταση» («Bildung als Zustand») και στο μέρος «μόρφωση ως μέθοδος»¹⁴, («Bildung als Verfahren»), (αφού η «μέθοδος» έχει πάντα την έννοια της ανάπτυξης, της εξέλιξης, του δρόμου, της πορείας).

Εάν παρατηρήσουμε προσεκτικότερα αυτή τη διπλή έννοια της παιδαγωγικής σ' όλα τα επίπεδά της, η ουσία του παιδαγωγικού φαινομένου γίνεται σαφέστερη. Παρατηρούμε πως ό,τι λαμβάνει χώρα εδώ ως «αγωγή» μεταξύ παιδαγωγού και τροφίμου δεν είναι αυτόνομο γεγονός, δεν είναι μια «πορεία» και «εξέλιξη», που γίνεται αυτόματα, δεν είναι μια «κατάσταση», που πετυχαίνεται μόνη της μέσα στη μηχανική των φυσικών φαινομένων. «Αγωγή» και «μόρφωση» είναι παλαιά, αλλά και νέα «μέτρα», ή «κατηγορίες», οι οποίες δείχνουν ότι κάτι κάνει ο ώριμος και ειδικά καταρτισμένος άνθρωπος για τη σωματική και ψυχοπνευματική ανάπτυξη του νέου και ανώριμου ανθρώπου. Κάτι κάνει, κάτι οφείλει και πρέπει να κάνει ο ενήλικος για το μέλλον του παιδιού.

Ασχολούμενοι με τα θέματα της αγωγής ζούμε βέβαια το παρόν, αλλά κάνουμε κάτι για το μέλλον του παιδιού, για την εξέλιξή του, αρχίζοντας και κτίζοντας πάντοτε απ' την «αρχή», διότι το παιδί είναι ακριβώς μια «αρχή»¹⁵. Ο άνθρωπος είναι το μοναδικό δημιουργήμα στον κόσμο που πρέπει από μικρή ηλικία, απ' την αρχή, να παιδαγωγείται λέγει ο Κάντιος¹⁶.

Η παιδαγωγική επιτρέπει να σκεφτούμε ότι ο νέος άνθρωπος αυτό που «είναι» από τη φύση του, προτού δηλαδή παιδαγωγηθεί, δεν είναι αρκετό και επομένως δεν μπορεί να φτάσει έτσι στο σκοπό του. Ο άνθρωπος είναι ένα ον, που δεν μπορεί να μένει έτσι, όπως τον έχει κάμει η φύση, αλλά πρέπει να

ξαναγεννηθεί πνευματικά.

Με την «αγωγή» και τη «μόρφωση» πρέπει κάτι να γίνει και ν' αναπτυχθεί στον άνθρωπο, ώστε να πάει πιο πέρα απ' εκεί που τον άφησε η φύση, πρέπει να συμπληρώσει τις ελλείψεις του που έχει από τη φύση. Τούτο σημαίνει ότι ο άνθρωπος πρέπει ν' αποκτήσει κάτι, που είναι επιθυμητό και που δεν το κατείχε μέχρι τώρα, η ν' απονεκρώσει κάτι, που είναι ανεπιθύμητο. Μ' άλλα λόγια: πρέπει ο άνθρωπος να υψωθεί από την αρχική στην ιδανική του φύση, πρέπει ν' ανυψωθεί προς ανώτερο πνευματικό και ηθικό επίπεδο, που είναι η αληθινή φύση του ανθρώπου. Πρέπει ο άνθρωπος ν' αναπτυχθεί προς εκείνο, που του έχει τεθεί ως «σκοπός» από την «ιδέα του ανθρώπου» («von der Idee seines Menschseins»)¹⁷, για ν' ανταποκριθεί στο μεγάλο προορισμό του. Γιατί δεν υπάρχει καμιά αγωγή δίχως κάποιο σκοπό, δίχως κάποιο ιδανικό, δίχως κάποιο πρότυπο τελειότητας, δίχως την εικόνα του τέλειου ανθρώπου, δίχως την «ιδέα του ανθρώπου», η οποία βρίσκεται πέρα απ' την υλική του ύπαρξη, πέρα απ' την ικανοποίηση βιολογικών αναγκών¹⁸.

Η αγωγή και η «μόρφωση» εκφράζουν την ανάγκη ότι ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια της ζωής του πρέπει ν' αγωνίζεται για να κάμει πραγματικότητα στον εαυτό του αυτή την «ιδέα του ανθρώπου», που είναι απόλυτη και διαχρονική αξία και που δρα ως κατευθυντήρια δύναμη των παιδευτικών παραγόντων, γιατί εκφράζει την αληθινή φύση του ανθρώπου, τον τέλειο άνθρωπο¹⁹.

Από όσα αναπτύξαμε έως εδώ, γνωρίσαμε τη «διπλή έννοια της παιδαγωγικής» σε διάφορα επίπεδα. Τη γνωρίσαμε ως «θεωρία» και «πράξη», ως «αγωγή» και «μόρφωση», ως «πορεία» και «κατάσταση» των εννοιών της αγωγής και μόρφωσης. Οι διπλές αυτές όψεις, ή μορφές, της παιδαγωγικής έννοιας συνυφαινονται και έρχονται σε διαλεκτική σχέση κατά την ανάπτυξη του παιδιού. Στα πλαίσια των μορφών τούτων της παιδαγωγικής τοποθετείται ο ρόλος του παιδαγωγού, ο οποίος καλείται να οικοδομήσει το έργο του, κινούμενος κατά τη δημιουργική του προσπάθεια από τη μια παιδαγωγική μορφή στην άλλη, και φέροντας με αίσθημα ευθύνης αυτές τις μορφές της παιδαγωγικής σε δημιουργική σχέση και συνάντηση με το μαθητή. Όλοι αυτοί οι παιδαγωγικοί παράγοντες έχουν ως επίκεντρο τη μάθηση και την ανάπτυξη του μαθητή και γενικότερα του αναπτυσσόμενου ανθρώπου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Elzer, Hans-Michael: Einführung in die Pädagogik, Frankfurt am Main-Berlin-Bonn-München 1968 σελ. 2 κ.ε. Βλ. το ίδιο βιβλίο και σε ελληνική μετάφραση του Δρα Δημητρίου Χατζηδήμου με τίτλο: Εισαγωγή στην Παιδαγωγική, Αθήνα 1980, σελ. 13-25.
2. «Κρίση της παιδείας στην εποχή μας» ήταν το θέμα της Φιλοσοφικής Θερινής Ακαδημίας του 4ου Ευρωπαϊκού Παιδαγωγικού Συμποσίου στο Prutz-Ried του Τυρόλου της Αυστρίας από τις 6 έως τις 20 Αυγούστου 1977. Βλ. περισσότερα στον τόμο των πρακτικών με τίτλο: Philosophie in der Bildungskrise der Gegenwart, hg. von H.-M. Elzer, G. Frey, A. Menne, D-5205 Sankt Augustin 1, Verlag Hans Richarz, 1980.
3. Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 2, βλέπε και R. Lehmann, Das doppelte Ziel der Erziehung-Grundzüge einer pädagogischen Theorie, Berlin 1927. Koffas Alexandros, Das doppelte Ziel der Pädagogik nach Hans-Michael Elzer, in: Die Österreichische Höhere Schule, Heft 3, Wien 1983, σελ. 79 κ.ε.
4. Die Bindung der erzieherischen Handlung an das Verstehen, in: Fritz Zimbrich, Die Sprachlichkeit der Erziehung, Kastellaun 1977, σελ. 21 κ.ε. Βλέπε και Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 4 κ.ε.
5. Huppert, Norbert/Schinzler, Engelbert, Grundfragen der Pädagogik, Eine Einführung für sozialpädagogische Berufe, vierte Auflage, München 1978, σελ. 288 κ.ε. Βλέπε και Elzer, Hans-Michael, Philosophische Vergewisserung, Ratingen. Kastellaun. Düsseldorf 1974, σελ. 33 κ.ε.
6. Ballauff, Theodor, Systematische Pädagogik, Heidelberg 1970, σελ. 9 κ.ε. Βλέπε και Elzer, Hans-Michael, Menschenbild und Menschenbildung-eine philosophisch-pädagogische Grundlegung, Darmstadt 1956, σελ. 61 κ.ε.
7. Jaeger, Werner, PAIDEIA, Die Formung des griechischen Menschen, Bd. I-3, Berlin 1954-1955. Βλέπε το ίδιο έργο σε ελληνική μετάφραση του Γεωργίου Π. Βερροίου με τίτλο: ΠΑΙΔΕΙΑ, Η ΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, Αθήναι 1968, τόμοι τρεις. Βλέπε και Elzer, Hans-Michael, Menschenbild und Menschenbildung-Eine philosophisch-pädagogische Grundlegung, σελ. 52 κ.ε. Του ίδιου: Einführung in die Pädagogik, σελ. 6 κ.ε.
8. Πρβλ. κυρίως Kuch, Kurt J., Einführung in die Klassengesellschaft, Frankfurt am Main 1972, σελ. 89 κ.ε. Fend, Helmut, Gesellschaftliche Bedingungen schulischer Sozialisation, Soziologie der Schule 1, Weinhe-

- im und Basel 1974, σελ. 11 κ.ε. Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 9 κ.ε. του ίδιου, Menschenbild und Menschenbildung, σελ. 38 κ.ε.
9. Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 9 κ.ε. του ίδιου: Menschenbild und Menschenbildung, σελ. 24 κ.ε.
 10. Πρβλ. Elzer, Hans-Michael, Bildungsgeschichte als Kulturgeschichte. Eine Einführung in die historische Pädagogik und in den pädagogischen Aristotelismus. Ratingen 1965, Bd. I, σελ. 35 κ.ε. και 20 κ.ε. Του ίδιου, Einführung in die Pädagogik, σελ. 8 κ.ε.
 11. Μαρrou, H. I., Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα (μετ. Θ. Φωτεινοπούλου), Αθήναι 1961, σελ. 215 κ.ε.
Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 6 κ.ε.
 12. Βλ. Kerschensteiner, Georg, Das Grundaxiom des Bildungsprozesses 1927, σελ. 42 κ.ε. Βλ. και Elzer, Hans-Michael, Menschenbild und Menschenbildung, σελ. 57 και 114. Του ίδιου, Einführung in die Pädagogik, σελ. 9 κ.ε.
 13. Βλ. Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 10 κ.ε.
 14. Kerschensteiner, G., Theorie der Bildung, Berlin/Leipzig 1926.
 15. Elzer, Hans-Michael, Martin Bubers Dialogik-Konkretes Leben aus dem Jahweh-Glauben, in: Pädagogische Rundschau, Sankt Augustin 1981, σελ. 621.
 16. Kant, I., Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? Bd IV; - Vorlesungen über Pädagogik, Bd. VIII; Berlin (Cassirer-Ausgabe I. Kants Werke, 11 Bände) 1912-1918.
 17. Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 7 κ.ε.
 18. Elzer, Hans-Michael, Philosophische Vergewisserung, σελ. 241 κ.ε. Βλ. και: Huppert, Norbert/Schinzler, Engelbert, Grundfragen der Pädagogik, S. 48 κ.ε. Ballauf, Theodor, Systematische Pädagogik, σελ. 72 κ.ε. Giel, Klaus (Hrsg), Allgemeine Pädagogik, Herder Freiburg-Basel-Wien 1976, σελ. 147-152. René Hubert, Γενική Παιδαγωγική (μετ. του Κ. Ι. Κίτσου και Βασ. Ν. Σκουλάτου), Αθήναι 1974, σελ. 373 κ.ε.
 19. Elzer, Hans-Michael, Einführung in die Pädagogik, σελ. 7 κ.ε.